

MAGYARSÁGTUDOMÁNYUNK KÉT ÉRTÉKES SZEGEDI EMLÉKE: PESTI MIHÁLY ÉS PÉCSI FERENC KÓDEXE.

A magyarságtudomány nevében akarjuk kissé a fátyolt fellebbenteni két elfelejtett XVI. századi kódexünkről, melyet minden szempontból sem is méltattak még kellően. Nem is köztudomású, hogy a fatum libellorum Szegedre, az alsóvárosi ferencesek könyvtárába sodorta őket; ha kereste volna őket valaki, a mult századi feljegyzések alapján Gyöngyösön kellene őket megtalálni.

Mind a két kódex kizárólag mint vendégnyelvemlékek tartalmazója érdekelte a kutatókat; holott ez az egyoldalú szemlélet eléggé megbosszulta már magát. Összes magyar nyelvemlékeinket a latin szövegek mellőzésével adták ki; pedig felbecsülhetetlen magyar értékek rejlenek az eddig ki sem adott latin szövegekben: magyar liturgiátörténeti, pasztorálistörténeti, néprajzi és vallásos etnográfiai, történeti, művelődéstörténeti, orvostörténeti, földrajzi adatok, szövegek; nem is szólva arról, hogy mennyire fontos a kódex pontos meghatározásához, szellemtörténeti hátterének felvázolásához az a latin szöveg, amelybe sokszor a magyar részeket beleágyazták.

A két, jelenleg Szegeden található kódexnek ezeket az elhanyagolt magyarságtudományi vonatkozásait akarjuk e tanulmányunkkal ismertetni; a magyar nyelvtörténeti kutatás kivételével.

1. Pesti Mihály Bibliája 1541-ből.

A szegedi ferences könyvtár egy 1528-ban megjelent nyomtatott latin Bibliát őriz és benne öt vendég-nyelvemléket. A Biblia Sanctus Pagninus, domonkos szerzetes humanista latinnyelvű új bibliafordítását tartalmazza, mint a címlapon hirdeti: „Habes in hoc libro prudens lector vtriusque instrumenti nouam translationem aeditam a reuerendo sacre theologiae doctore sancto pagnino lucensi concionatore apostolico Praedicatorij ordinis.“ (1528-as évszám.)

Abban az időben egészen a tridenti zsinatig katolikus körökben modernnek számított az ilyen új latin fordítás. A tridenti zsinat azután minden újabb fordítást (latinnyelven) eltiltott és a régi Vulgata-fordítás használatát kötelezővé tette. Természetes, hogy Magyarország sem zárkózott

el a koráramlat elől: ez a modern fordítást tartalmazó biblia-példány ugyanis már legkésőbb Buda elestekor hazánkban volt, amint a hátsó bekötésű tábla belsején olvasható bejegyzés elárulja:

„Biblia hec fuit Michaelis l[itte] rati in Ciu[i] t[a]te Pestiensi prope Budam exist[entis] Anno 1541 cum cesar Turcarum occupavit sibi domum Regiam Budam et postea castra multa in Vngaria etc.“

A magyar szövegek nagyjából szintén ebből az időből valók, egy-két évtized különbséggel. *Négy különböző kéz írta őket. Pesti Mihályé a IV. kéz; ő szerintem nem írt semmit sem a könyvbe, csak az említett bejegyzést.*

Az első tulajdonos birtokából a könyv a ferencesekhez került. Lehet, hogy a szécsényiekhez, és onnan Gyöngyösre, sok ferences és egyéb könyvtár gyűjtőhelyére, ahova több, mint 60 könyvtárból hozták össze a török idők alatt a könyveket.¹ Az ezt igazoló bejegyzést a címlapon olvashatjuk:

„Catalogo Bibliothecae Gyöngyös inscriptus.“ A címlap hátsó oldalán pedig ez áll:

„Conventus Gyöngyösiensis Ordinis Fratrum Minorum Reformatorum. Inscriptus Bibliothecae Per Fr[at]em Joannem Bárkányi. Anno 1662. Szecseniensem.“

Gyöngyösön volt a könyv 1835-ben, mint Döbrenteinél olvashatjuk: „Döbrentei Gábor 1835-beli kérésére lett keresés közben taláta Gyöngyösön a' Ferenczes atyák könyvtárában 1836 p. Magócsy István guardian 's hozta Budára 1836 május 3. ... Mássát vette onnan Frankenburg Adolf 1836 aug. 14. Összeolvasta Döbrentei Gábor.“²

Megjegyzendő, hogy Döbrentei Gábor hallatlanul érdekes módon járt el ezeknek a nyelvemlékeknek közlésénél. A Pesti-kódexből, melyet Döbrentei „Mihál deák bibliájának“ nevez, először leközölte a Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetének második felében (II, II: Vegyes tárgyú magyar iratok) a 39—51 oldalon „Szentírasi magyarázatok Mihál deáktól“, majd „Mihál deák néhány zsidó s görög szót magyaráz“, majd: „Az betegségekről, melyekről az evangéliomban emlékezet van“, azután a régi pénzekről szóló, most már tőlem nem talált szöveget; az egész elé pedig odatette „Az Szent Máté írása szerént való evangéliomnak summaja rész szerint“: a Máté-evangéliumnak distichonokba foglalt rövid tartalmát. Még mielőtt végleg elkészült volna a kiadás, valaki figyelmeztethette Döbrenteit, hogy ez mind már megjelent szöveg. Sylvester János bibliafordításából szóról-szóra kivett részek ezek, de az, aki Pesti Mihály Bibliájának üres lapjaira Sylvester könyvéből kiírta őket, tudatosan átírta azokat más nyelvjárásba. Döbrentei félt a felsüléstől; így a 39—51 oldalak kiadatlan nyelvemlékek vélt szövegeit kiemeltette, és egészen más, sebtében össze-

¹ Magyar Minerva.

² RMNy. II, II. (Vegyes tárgyú magyar iratok 44).

szedett szövegeket vett bele; ezek természetesen megbontják az egész nyelvemléksorozat kronológiai sorrendjét. Ezt a szerkesztő elég homályosan megokolja a bevezetésében, amely később készült, mint a kötet zöme (a nyelvemlékek csakugyan az 1. nyomdai íven kezdődnek; a könyv végén pedig a „Magyarázatok s jegyzetekben“ — akárcsak az elején a tartalomjegyzékben — az újonnan felvett szövegeket hozza. Nem lett volna baj, ha mégis a piacra nem került volna ki, úgy látom, jó néhány példány, amelyben mégis az eredeti „Mihál deák“-féle szövegek maradtak meg.

A Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetének így variánsa keletkezett, melyet, úgy látjuk, a kutatók eddig nem tettek szóvá.³ Az újabb, javított szövegbe a többi szöveg között Döbrentei a Pesti Mihály-féle bibliából belevett és a rendesnek számító kijavított II. kötetben le is közölt egy nagyon érdekes magyarnyelvű kincskereső ráolvasást a XVI. század derekáról; Ipolyit leszámítva, ki néhány sort idéz belőle, ez sem találta meg eddigi feldolgozóját.

Manap már — sajnos — nincs meg minden levél a Pesti-féle bibliában, amelyet még Döbrentei teleírva talált és közölt onnan. Mi most nem tehetünk mást, mint hogy ismertetjük, mi maradt még meg és bővebben megbeszéljük a rendkívüli értékű kincskereső ráolvasást.

*

1. „A nehez igeknek magyarulagorol mellek az vy testamentomban vadnak a b c zerent“ (I. kéz műve).

Mint láttuk, ez Sylvester János szövege, nyelvjárási átírásban; megvan a RMNY II. kötetének változatában.⁴

2. „Az ollan ighekrol valo tanullag mellek nem tulajdon igekben vetetnek.“ (I. kéz műve.)

Míg az 1. sz. szöveg az elülső bekötési tábla belsején olvasható; ugyanaz a kéz a könyv utolsó nyomtatott levelének hátlapján ezt a szöveget írta át nyelvjárására Sylvesterből.⁵

3. Kincskereső ráolvasás (Pesti Mihály bibliája II. kéz.) Pesti Mihály bibliájában a II. kéz a XVI. század első felében egy kincskereső ráolvasó imádságot írt le (Malachi fo. 303; l. lejjebb I.) A kincskeresés a középkor kedvelt foglalkozása; a szegény ember így akart legegyszerűbben nyomasztó helyzetéből megszabadulni. Hazánkban különösen divatos volt a kincskeresés; Wlislocki szerint leginkább a magyaroknál divott és iparszerűen űzték.⁶ Nem tudom, ez a vélemény mennyire felel meg a

³ L. az egészről bővebben a Magyar Nyelvben megjelent cikkemet: A Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetének változata.

⁴ RMNY. II, II, 43—49. „Mihál deák néhány zsidó s görög szót magyaráz.“

⁵ RMNY. II, változatában: 41—43. „Szentírási magyarázatok Mihál deáktól.“

⁶ H. WLISLOCKI: Aus dem Volksleben der Magyaren, München, 1893. 82; a véleményt magáévá teszi H. BÄCHTOLD—STÄUBLI: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens VII. (Berlin, 1935—6.). Sp. 1002—1013.

valóságnak. Minden esetre tény, hogy Pannonia és az egykori Dacia területén nagy sikerrel járt a kincskeresés. Ezt a két provinciát a rómaiak annak idején tervszerűen ürítették ki s a lakosság jó része arra gondolva, hogy hamarosan visszatérhetnek, vagyonának egy részét elrejtette. Így valóban hazánk területén más provinciákhoz mérve aránylag nagyobb leleteket találtak.

Európa-szerre a kincskeresés rengeteg babonával, néphiedellemmel van egybekötve. A kincset őrző szellemeket, a gonosz lelkeket exorcismus-szal, vagy varázsfomulákkal akarták kényszeríteni, hogy az általa őrzött kincs helyét elárulja és kimutassa.⁷ Jelen szövegünkben a középkor mértéke szerint mérve azonban nem láthatunk semmi babonás vonást, szellemeket, manókat vagy a gonosz lelket kényszerítő adiuratiót. Két imádság van ebben a szövegben; az első (jelenleg már nincs meg) címe: „Experimentum ad virgas consecratas“; a másodiknak címe: „Alia (t. i. benedictio) ad virgas.“ Mindkét cím világosan szakrális, liturgikus formákat árul el. A kincskereső vesszőt áldják meg ezzel a két formulával; hogy az első is ilyen benedictio, áldás, azt egyrészt a második darabnak címe: „Alia“, másik mutatja, másrészt meg az első darab szövege is: „vezérij és vigy te engemet: ez el rejtett kincstre és ne mutass se vasra...“ (15—16. sor.) Meggyőződé- sünk, hogy a szóbanforgó szöveg egy latin középkori benedictio, tehát szentelménynek, sacramentalénak a fordítása. Ezt onnan következtet- hetjük, hogy a második rész eleje még latinul maradt meg (27—28. sor.) továbbá, hogy semmi babonás vonás a szövegben nem található. A XV. században különösen a hazánkhoz közel fekvő bécsi egyetem tanárai, mint pl. Nicolaus de Javor, erősen küzdöttek a babonás incantatiók (ráolvasá- sok) ellen.⁸

Küzdelmükben Aquinoi Sz. Tamás alapelveit tették magukévá: Sem- mit nem szabad mondani, ami bármi módon a gonosz lélekkel összefügg, nem szabad ismeretlen neveket kimondani, vagy felírni, nem szabad meg- nem történt eseményeket felhozni, a szent szavakkal nem szabad babonás szavakat elegyíteni, csak a szent kereszt jelét szabad alkalmazni.⁹ Ezeknek a követelményeknek teljesen megfelel a mi szövegünk: a gonosz lélek, vagy szellem, manó, semmiféle említést nem talál benne, mincsenek benne ismeretlen nevek és események, sem babonás szavak, és csak a kereszt jelét alkalmazza. Szent Ilona (Helena) „asszonyt“ említi, ki Nagy Konstantin anyja volt és Jeruzsálemben megtalálta Krisztus keresztjét. Tisztelete ha- zánkban igen nagy volt, ünnepe csaknem minden kézírásos és minden

⁷ C. MEYER: Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhun- derte. Basel, 1884. 290.

⁸ Ad. FRANZ: Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter, II. Freiburg i. B. 1909. 431—433.

⁹ Summa theologiae 2—2. qu. 96. art. 4.

nyomtatott liturgikus könyvünkben megtalálható a Pray kódextól (1192—1195) kezdve febr. 8-án és ápr. 15-én¹⁰ még külön himnuszt is költöttek át személyére egy XVI. sz.-i antiphonariumban.¹¹ Kevésbé ismert, de viszont a Bibliából való a ráolvasás második eseménye: „*miképpen az Jerikó városában az Akantul lopott palást el nem enyészheték és eltitkoltak baték, kit az Józ sue Istennek akaratiából meglele*“. (Józs. 7, 21) JÓZSUE Jerikó városára kimondotta a nagy cherem-et: semmit zsákmányolni nem szabad, mindent el kell pusztítani. Ezt a parancsot Ákán megszegte, mert megtartott egy babiloni köpenyt és más értéktárgyakat, amiért halállal kellett lakolnia. A harmadik esemény, melyre hivatkozik, a harcra szent királyoké, kiket a csillag „*az mi nemes idvezőjötöknek születésére vezérle*“ (14. sor). A három napkeleti bölcs, mint az utasok vezérője, rendkívül népszerű volt a magyar középkorban; számos misét találtunk tiszteletükre középkori kéziratainkban.¹²

A ráolvasás latin eredetijét azonban nem sikerült eddig megtalálni; a magyar szöveg értéke tehát annál nagyobb. A „*ráolvasás*“ szónak az eredete talán ott keresendő, hogy a liturgikus szövegekben gyakran előforduló kifejezést: „*lege quinque pater noster pro vulneribus domini nostri iesu cristi*“, mely gyakorta fordul elő más liturgikus könyvünkben¹³ is, magyarra fordították, amint valóban szövegünkben meg is található: „*olvass öt pater nostert háromszor*“ (19. sor.) Az előző imádság a kincskereső vessző megáldása (1—18. sor), ezután következik a tulajdonképeni „*ráolvasás*“: a Miatyánk elmondása 15-ször, azután újabb imádság, mely egyenesen Jé-zushoz fordul (22—25. sor).

Ezzel — úgy hiszem először — sikerült ezt a nemcsak nyelvi, hanem még inkább művelődési-történeti és néprajzi szempontból fontos kis emléket kellően megvilágítani. Első közlőjének, a múlt század racionalizmusában nevelkedett Döbrenteinek rövid, lesújtó véleménye ez volt: „... az akkoriban bűbajos babonás ostobaság ezen tanúirata...“¹⁴ Ipolyi Arnold méltán róttá meg ezért, mikor Mitológiájában¹⁵ e szövegről mondja: „... mindeddig kevésbé méltatva, mint szűkfelfogású közlőjük, Döbrentei

¹⁰ KNIEWALD, K.: A Pray-kódex Sanctoraléja. MKönyvszemle 1939. 4. 6. 36.

¹¹ „De sancta Elena regina. Gaude foelix ungaria gaude de christi munere... Elena quam sanctissima de te nascendo prodiit“: Jászóvári prem. könyvtár „Kézir. 93.“ jelzetű pálos antifonarium fol. 203—204. A himnusz egyébként Sz. Erzsébet himnuszának egyszerű átvétele.

¹² Erre vonatkozóan I. cikkemet, Batthyány Boldizsár misekönyvének hitelessége, MKönyvszemle 1941. 132—149.

¹³ Pl. a passio éneklésénél Jézus halálához érve: „Flectas genua, lege credo in deum“, „Symbolum unam lege.“ (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár L. II. 7. XV. századi Passio-kézirat, fol. 16^r és 50^r).

¹⁴ Régi Magyar Nyelvmélekek II. (Vegyes iratok 401.).

¹⁵ Magyar Mythologia II. 3. kiad., Budapest, 1929. 154.

méltatlan felmutatása tanúsítja; az emlékek 1529—41 időszakbóliak, s kincskereső bűvös vesszők és nyilak, ezen bűvös célra való készítése, megszentelésére vagy áldására, azaz igézésére vonatkoznak.“ Hiányosan, kihagyásokkal közli a szöveget; néhány sorral említi meg csak Viski Károly, Ipolyira hivatkozva.¹⁶

Jelenleg a szöveget magában rejtő Pesti-féle Biblia, mint az elején megjegyeztük, már nem Gyöngyösön, hanem Szegeden található a ferencesek könyvtárában. Itten tanulmányoztam 1942 okt. és 1943 februárjában. Közben sajnos a szöveg első részét tartalmazó levél kiesett a könyvből, én már nem találtam. Az egész szöveg megvan Döbrenteinél.¹⁷ Mivel elég nehezen olvasható, talán nem lesz haszontalan, ha a szöveget, ámbár már közölve van, mégis csatoljuk tanulmányunkhoz. Az első (elveszett) rész Döbrenteiből, a második saját átírásom szerint.

„Experimentum ad uirgas consecratus.

En keroztelek teghedet zentelt vezze + atyanak + fiunak + es zent lelek neweben, Vronk cristoľnak zent testevel, zent verevel, bodogazoynak tisztaffagos zent zwz teyével, hog amit en teneked parancyolok, abban te chawargo ne leg, ha nem en nekem igazan meg mvtaľfadh, es kizeľttelek az elo istenre ki zemelebe három alatyában egh, atya fiv es zent lelep (!) isten Es keziritlek az meynorzagbeli zentokra, zent apastolokra, profetakra, patriar[chak]ra, martiromokra es zvzekre, Es kiziretelek az neg Ewangeliftara zent matera, zent lukasra zent marcra, es zent Janofra“

(Eddig tart a RMNy szövegében megmaradt rész; ez a levél hiányzik jelenleg a kódexből. Folytatása, most már saját átírásunk szerint, a kódexből, a következő)

„kerlek es parancyolok teneked, hog te eletted ľmj nemv igaz dolog kivaltkeppen ez el reytet kynch el ne enyezheffek, mikeppen az zent élóna azyon elot cristus iefus vronknak kereztfaja el nem
5 enyezhetek es mikeppen az iereko varoffaban az akantvl lopot palaľt el nem enyezhetek, es el titkoltathatek, kit az iofue, istennek akaratyabol meg lele, Azon keppen te ellotted ez foldbely el Reytet kynch el ne titkoltathaffek +
10 Atyanak + fiunak + es zent lelok istennek ne[ve]ben Es kezerritlek az három zent kiralokra, meleket az chillag Igazan az mi nemes idvezoYTEknek zv-

¹⁶ A magyarság néprajza, II. kiad. Győrffy István—Viski Károly: Tárgyi néprajz, 370. l.

¹⁷ RMNy. II, II. Vegyes tárgyú régi magyar iratok CCLXXVII. számmal, 44—46.

- leteffere vezerle, mel ighen igazan v̄tet
 az cillag vezerle, ol̄yan igazan vezzer̄y
 15 es vig te Enghemet ez el Reýtet kincre,
 es ne m̄tas vaſra ſe Rezre ſe onra, ſe
 Batokra, hanem bizonyal araȳnra ezufre
 es tiſta kincre, + A[tya] + f[iu] + es zent l[elek] n[eveben],
 olvas ot p[ate]r nofterth haromzor, harom vtan
- 20 Mikor az kincnek helere meg az veze
 aioýt Egybe vefſed mond ezt elen keppen,
 Uram Jeſus oriſtus ſegel meg Arra
 amire en maſtan Jndwltam az te Jo
 wotodbol es nag ergalmaſſagodbol ky elz
 25 es vralkodol mind örökv̄l öröke Amen.

Alia ad virgas

- Primo lege quinque p[ate]r n[oste]r pro wlperibus
 d[omi]ni n[ost]ri ieſu criſti, es ket n̄ynak az ayat
 n̄ylak en tinektek paranc̄yolok atyanak
 30 fiwnak es zent lelok iſtenek nevevel
 es hatalmaſſagaūal kinek hatalmaſ
 ſaganak minden hatalmaſok engednek,
 azon iſtenek n[eveben] paranc̄yolok en nektek
 hogy ez el reýtet kincet En nekem
 35 es igazzan meg mvtaſſatok.“

4. *Sylvester János*, „Az ſzent Máté írása szerint való evangeliomnak ſummája“ nyelvjárasi változata (*Pesti Mihály bibliája* III. kéz) *Pesti Mihály* bibliájában (Maccabeorum II. fo. 355 utáni üres levélen, mind a két oldalon) a III. kéz a XVI. század dereka táján leírja *Sylvester János* bibliafordításából a négy evangélium versbe foglalt tartalomjegyzékéből *Sz. Máté* evangéliumát: „Az ſzent Máthe irafa szerent valo euangeliomnak ſummaia rez szerint.“ Az egyes fejezeteket *Sylvester János* egy jól-rosszul sikerült distichonba foglalta tartalmuk szerint; a III. kéz lemáſolva az egészet, tudatosan más nyelvjárásra írja át a szöveget.¹⁸

5. *Pesti Mihály bibliája*: „Az betegségéről, melyekben az evangéliomban emlékezet van“ (V. kéz.). *Pesti Mihály* bibliájában, a hátulsó bekötési tábla belsején olvasható az V. kéz írása: „Az Betegsegekröl mel-lekröl az ewangeliomban emlekezet van.“ Ebben a „hydropicus“ és „paralysis“ szavakat magyarázza.¹⁹ *Döbrentei* a 3. sorban hibásan közli: „n̄ȳen“, helyes olvasása a szónak: „nic̄yen“ (= nincsen).

¹⁸ RMNy. II, II. változata: 39–40. l.

¹⁹ RMNy. II, II. változata: 50. l.

II. Pécsi Ferenc kódexe.

A szegedi ferencesek könyvtárában egy hat leveles kis papírkódexet őriznek; 1521—1529 között több kéz írta. A legértékesebb része a kis kódexnek Pécsi Ferenc plébános magyar verses fordítása 1529-ből (Laus sancti Nicolai pontificis). A kis kódex egykor szintén nyomtatvány levelei közé kötve a gyöngyösi ferences könyvtárnak volt a tulajdona és nem tudom, mi módon, megfosztva nyomtatványától, most különválasztva található Szegeden.

1836 máj. 3-án Döbrentei Gábornak P. Mágócsy István gyöngyösi gvardián hat latin könyvet hozott; köztük egy nyilvánvalóan colligatum-jellegű nyomtatott könyvvel egybekötött hat leveles papír-iratot.²⁰ „Eredeti je (t. i. az említett verses fordításnak) könyv levelei között, mellyben ezek vagynak: De continentia sacerdotum 1510. De sacramentis 1512.’ stb. E’ könyv, a’ gyöngyösi sz. ferenczeseké. Lemásolta Frankenburg Adolf 1837. Összehasonlította Döbrentei Gábor.” 1840-ben közzé is tette Pécsi Ferenc verses fordítását.²¹

Negyven év múlva Szilády Áron már nem tudta megkapni a verses fordítás szövegét. Nem tudta megállapítani, „valjon megvan-e a könyv s benne vannak-e a beirt levelek, vagy külön választva, mint a Gyöngyösi Codex? Valjon Gyöngyösön kell-e keresnünk vagy az Akadémia könyvtárában, vagy pedig Döbrentei halála után sajtos boltba kerültek?”²² A szöveget így csak Döbrenteiből közölhette.

Az elveszettnek vélt kéziratot 1895-ben újra megtalálta, amint Szécsy Károly elmondja: „dr. Murajda Nándor, a gyöngyösi ferenczrendi ház lelkes és tehetséges fiatal tagja... fölkérésünkre örömmel vállalkozott, hogy a szerzet könyvtárában keresésére indul... s alig néhány hét múlva szerencsésen megtalálta Gyöngyösön.”²³

Azóta, mint láttuk, a kis kódex nincs egybekötve semmiféle nyomtatvánnyal, hanem különválasztva, önállóan őrzik a szegedi ferences könyvtárban.

A kézirat os könyvecske teljes tartalma a következő.

1. „*Anthoni Manicelli Weliterni Hymnus in div. Nicolaum Pontificem.*“ A végén: „1529.“ (Fol. 1—2’ (I. kéz.) Pécsi Ferenc latin eredeti je.) Szövegének átírása Sziládynál található.²⁴

²⁰ A M. T. Társaság Évkönyvei. III. Budán, 1838. 115—117. Ez Döbrentei jelentése az Akadémia 1836. szept. 1—10-iki VII. nagygyűlésén.

²¹ RMNy. II, II. Vegyes tárgyú régi magyar iratok, 23—27. l.

²² Régi magyar költők tára III, Budapest, 1881. 469. l.

²³ Adalékok a régibb magyar irodalomhoz. Irodalomtörténeti közlemények 6. 1896. 387. l.

²⁴ RMKTára IV, Budapest, 1883. 391—394. l.

2. „*Peregrinatio Laurentii Taar.*“ (Fol. 3.: — I, kéz) Szövegét Szécsy közli.²⁵

3. 1529-ből való latin feljegyzés Nándorfehérvár elestéről, a mohácsi vésztől, a koronázásról (Pécsi-kódex fol. 37) A szöveget eddig nem közölték, talán nem lesz érdektelen:

„1521. Caesar Schwlamerius.

Hoc Anno-est expugnata et capta castrum

Nandoralbensis per Cesarem Turcorum qui fuit

potentissimus et Capcione vrbis Constantinopolitani

Et deuaftaut magnam partem Hungarie 1526. per quem

corruit maxima pars Magnatum ac Nobilium

vnacum Rege Ludouico in campo Mohach hic idem Johannem Regem Regno

restituit Hungar[ie] et deuaftaut Alemanniam per vluntatem

ipsius Johannis vn. Innumerabilis obfides affportauit

Turciam Regnante Ferdinando Rege Alemannie. 1.5.2.9.

Quem Magnates coronauerunt contra Johannem Regem

Hungarie Anno Domini 1.5.2.7.“

4. „*De uirtute mamortici*“ (Pécsi-kódex fol. 3'—4') 1528-ban (fol. 4, 24. sor.) A II. kéz orvosi recepteket írt le; erősen konyhai latinsággal, keverve magyar szavakkal. A kétségtelenül értékes, babona, kuruzslás, történeti és néprajzi érdekességre is számottartó szövegek régi gyógyszer-tudományunk történetére vehetnek új fényt. (A szöveget átírásban l. 71.

A 15 recept szerintem a következő. Mint laikus legyen szabad egy-két szót hozzászólnom; várva a szakszerű feldolgozást. Eddig csak néhány sor jelent meg róla: „A gyöngyösi szt. Ferencrendiek kt-ában van egy kis colligatum a XVI. sz. második tizedében nyomtatott különféle művekből s ezek között több 1521—1529-ből való magyar és latin bejegyzés, pl. a momordica növény sokféle gyógyítóerejéről, azután recipe a pokolvar ellen, s a legérdekesebb „*Contra dolorem capitis: liga ad wakzem (halánték) duas et tertiam particulam ad feyed lagya et liga fortiter ad caput et sanaberis.*“ (MNY III, 323.) A szövegből nem vehető ki, mit kötött a beteg halántékára és fejelágyára, (talán valami amuletet, vagy benediction-val beírt papiroost stb.)²⁶

1. Recept: fol. 3', 1—4. sor: „*contra multas infirmitates Juncturarum et podagrarum*“, ízületi csúz és köszvény ellen ajánlja a „*mamortica*“-t, még pedig azt, amelyet a művelés alá nem került hegyoldalokban lehet találni. („*et sunt meliores que reperiuntur in montibus que inculta manent*“). Olyan növényről van tehát szó, mely hazánkban is ismerős. Ez a növény a

²⁵ Irod. tört. közlemények. 1896. 402—403.

²⁶ MAGYARY-KOSSA GYULA: Magyar orvosi emlékek. III. Bp, 1931. 143. l. 573. sz.

„mamortica“, vagy „mamorticum“ variánselnevezésen mintha ismeretlen lenne a szakirodalomban;²⁷ ismeretes azonban a „momordica“ néven. Az elaterium egyik synonymája ez a név: Ecballion elaterium nevű tökféle, termése elliptikus hosszúkas, szürkészöld, nedvdús tartalmát a magvakkal együtt messze kilöveli magából érett állapotban. Előfordul a mediterrán övekben, Németországban,²⁸ Angliában, nálunk az Alföld déli részein, a Szerémségben, a Dunántúl déli részein. XVI. századi használata Magyarországon roppant érdekes, 13 receptet készít a gyógynövényből és két-féle elkészítési módot ismertet. Külföldön mintha kevésbé használták volna és későbbi adatok vannak róla; bár már az ókorban Dioskurides is ismerte: σίκυς ἄριος néven.²⁹ 1550-ben legkorábban az esslingeni gyógyszerjegyzék ismeri;³⁰ 1570-ben a legrégebb hivatalosan kiadott gyógyszerészeti dispensatorium,³¹ a bécsi, rövid recept is közöl: „Oleum Momordicae. Fit per infusionem pomorum Momordicae in oleo Olivae q. s.“ — Angliában 1568-ban Turners Herball már momordica-ültetvényeket említ.³²

2. Recept: fol. 3', 5—10. sor: *sebek ellen* ajánlja a momordica „füvét“, de két lónak fülét is fél kell használni hozzá „et videbis mirabilia.“

3. Recept: fol. 3', 11—13. sor: „*Si aliquis erit tormentosus*“, milyen fájdalmakat ért, nem lehet tudni, de a momordica füve jó, borba áztatva, ha háromszor issza naponta, meggyógyítja.

4. Recept: fol. 3. 14—15. sor: Ugyanígy elkészítve a momordica-fű „*augmentat vires hominis*“.

5. Recept: fol. 3, 16—28. sor: „*Pro dolore dencium*“ Ezzel kapcsolatban bővebben mondja el, hogyan kell orvosságot készíteni a momordica „füvéből“ (növényéből, herba). „*Accipe vas vitreum vel ollam wlgo mazos fazek*“, ebbe kell tölteni a kis darabkákra (in minuta) vágott növényt és olajjal teletölteni, jól le kell szorítani, fedni (opila),³³ újévkor szedett homokot kell beletenni és nagyon hatásos lesz ez az olaj, mint a balszam.

6. Recept: fol. 3', 26—28. sor: „*pro conceptione mulierum*“, ugyanezt az olajat kell használni: „*vngat matricem*“

7. Recept: fol. 3, 29—32. sor: „*in dolore Juncturarum et podagre et in ruptura*“, azaz ízületi bántalmaknál, köszvéynél, és „ruptura“ esetén.

²⁷ Nincs meg e néven. E. REMY: General-Register zu Tschirch's Handbuch der Pharmakognosie, Leipzig, 1927.

²⁸ E. HALLIER: Flora von Deutschland, 22. B. 16—17. S.

²⁹ 77—78 körül írt művében „De materia medica“; Tschirch Handbuch der Pharmakognosie I. Leipzig, 1910. 552—564.

³⁰ TSCHIRCH III. 822.

³¹ O. ZEKERT: Dispensatorium pro pharmacopoeis Viennensibus in Austria, Berlin, 1938. 108.

³² TSCHIRCH III. 821.

³³ „Opilare = πικτε in Glossis Latino-Graecis Sangermanensibus mss“; DU-CANGE: Glossarium mediae et infimae Latinitatis s. v.

ez a sérv, hernia, illetve minden, ami ennek tüneteit mutatja.³⁴ Itt már olajat a fent leírt módon a növény gyümölcseiből kell készíteni.

8. *Recept*: fol. 3', 32. sor: „*in dolore flatu*“, a régi embereket annyira kínozó kólika esetén nyilvánvalóan nagyon használhatott ugyanez az olaj, hiszen a növényben lévő (0,7%) keserű elaterin drasztikus hashajtó.³⁵

9. *Recept*: fol. 4, 1. sor: „*ad sanandum cicatrices*“ hegesező sebek gyógyítására ugyanezt az olajat kell használni.

10. *Recept*: fol. 4, 1—4. sor: „*habentibus emoridas passiones*“, akiknek hemorrhoidás (aranyeres) bántalmaik vannak, a gyümölcsökből készített kenőccsel kell a végbélnyílást kenni („*in anos liniendo*“) — a gyógyszer készítését egészen pontosan leírja: (5—13. sor) „*De dispositione mamortici*“.

11. *Recept*: fol. 4, 13—26. sor: „*Apostematibus*“, azaz tályogok gyógyítása az éppen leírt módon készített olajat más középkori gyógyszerekkel kombinálja; „*tiriacum*“, ez közismert gyógyszer, a papaver somniferum, mák, nedvéből nyert ópium; ezt a viperának, görögül thérion, mérges váladékával hozták össze, innen a theriacum név.³⁶ A másik rész „*Alimatum*“, azaz éhomcsillapító szer.³⁷

12. *Recept*: fol. 4, 26—33. sor + fol. 4', 1—14. sor: „*Pokolwar ellen*“: most már nem momordicával, hanem más gyógyszerrel gyógyít: urticával, „*quando sunt tenerime*“, ezeket olajjal keverteti egybe, hozzá ugyanannyi sáfrányt (crocus). A középkor kedvelt orvosságát, a *Crocus sativus* L.-ét, melyet Alsóausztriában a XIV. sz. óta a XVI. sz.-ig sűrűn termesztettek, különösen Bécs környékén;³⁸ ezzel még „*pix Juniperi*“-t, „*wlgo fenyewzwrok*“, fenyőszurkot kell elegyíteni, a borókafenyőnek, *Juniperus communis*, bogyóját füstölésre használták a középkori gyógyászatban, olaját az arabok, vezették be.³⁹ Ebben a receptben azonban a „*pix*“-et használják fel; a borókafenyő kátrányát, amelyet fájából száraz desztillációval, azaz hevítéssel nyernek. Ilyen címen nem találtam a külföldi gyógyászatban, ahol sok szurokféleséget használtak a középkorban; így pl. az *Alphita* gyógyszerjegyzéke tud ilyenekről: „*pix alba, resina, greca, liquida, marina, coniza, purcia*“.⁴⁰ Még mézet és sót kell hozzátenni és kész van az orvosság. Rá kell tenni a sebre, tiszta gyolcsba burkolva, három napon keresztül, ez minden mérget a sebhez von, azután meg kell újíttani a kötést három napig és más medicinával gyógyítani „*quod invenire volueris*“.

³⁴ „*Ruptura hernia, Bulla Innocentii III. ann. 1204.*“: DU-CANGE.

³⁵ TSCHIRCH III. 822.

³⁶ TSCHIRCH III. 593.

³⁷ BARTS JÓZSEF: Orvosgyógyszerészeti műszótár, Budapest, 1884. 22.

³⁸ TSCHIRCH III. 1466—1469.

³⁹ TSCHIRCH II. 44—53.

⁴⁰ TSCHIRCH I. 656.

13. *Recept*: fol. 4, 15—18. sor: „*Contra dolorem capitis*“, most már a barackmagot alkalmazza, a „*Grana Persicarum*“-ot. Ezt lisztté kell őrölni, ecettel kenőccsé keverni, hozzáadni két „trapellát“; („*terge ad trapella duo*“) Trapella, ilyen formában sem a pharmakognosiában nem ismerik,⁴¹ sem *Du-Cange*-nál nem fordul elő. Talán a *Trapa natans* L., a sulyom növényről lehet szó;⁴² ez az onagraceae rendjébe tartozó fajta; a kenőcsöt a halántékra kellett alkalmazni, amelyet mai napig használt alföldi tájszólással „vakszemnek“ nevez („*ligabis ad duas partes, que vocatur wakzem*“).

14. *Recept*: fol. 4', 19—24. sor: „*Qui non potest dormire pre nimio dolore capitis*“ ugyanezt az orvosságot ajánlja; de nemcsak a két vakszemre, hanem a harmadik részét a kenőcsnek „ad feyed lagya“ kell köztözni „*et sanaberis*“.

15. *Recept*: fol. 4', 25—25. sor: ugyanezen baj ellen egy második gyógymodot is ajánl: „*Recipe semina Ebulei terrestres*“; nyilván a *Sambucus Ebulus* L., bodzafajtáról szól; ezt már a legrégebb mezőgazdasági műben, *Cato maior* „*De re rustica*“-jában (Kr. e. 2. sz.) gyógynövényként szerepel.⁴³ Az *Alphita* bővebb, 1465 körül keletkezett, recenziójában is — ez a salerno orvosok gyógyszergyűjteményét tartalmazza — szintén ismerik.⁴⁴

Az érdekes recept-gyűjteményt teljes szövegével leközzöljük:

De uirtute mamortici

Contra multas infirmatates Juncturarum et podagararum
accipe herbam qui vo(catur) Mamortica et sunt
meliores que reperiuntur in montibus que inculta
man(ent et est bona multum in diuerfis infirmitatibus

5 item primo si arcium fuiffet incisa pars alicuius membri
in toto ponendo talem herbam cuique frigesceret
wlnus erit solidatum perfecte et experientia videtur
isto modo Accipe duos equos sew amalia(!) duos et
incide eis auriculas et auriculas vnus pone alteri
10 et e conuerso vnge et videbis mirabilia.

item si aliquis erit tormentosus capiat tribus vicibus
in mane de predicta herba cum vino bono et
non sentit multum dolorem similiter detruncanti
alicuius membri predictam herbam cum vino coque

⁴¹ E. REMY i. mű.

⁴² GEISSLER—MOELLER: *Realencyclopaedie der gesammten Pharmazie* 10. B., Wien—Leipzig, 1910. 73. S.

⁴³ TSCHIRCH I. 572.

⁴⁴ TSCHIRCH I. 639—646.

15 augmentat vires hominis.

item succus predicte herbe v(ideli)zet pro dolore dencium
vbi paciens sentit dolorem oleum predicte herbe
est magne virtutis et isto modo fit

Accipe uas vitreum vel ollam wlgo mazos fazek

29 et imple illud oleo antiquo secundum quod haberi possis
et pone intus de predicta herba incisa in minuta

et vas fit plenum quantitatis olei et herbe zum discrecionem
primo opila(?) illud vas bene et pone intus arenam
de terra in capite Anni dictum oleum erit magne

25 virtutis sicut balsamum

item erit bonum pro conceptione mulierum sterilis(!) isto modo primo
lauet se bene deinde cum panno lineo affudat se perinde
cum predicto oleo vngat matricem

item erit bonum in dolore Juncturarum et podagre et

30 in ruptura liniendo vbi descendunt de fructu

ipsius herbe cum predicta herba insimul faciendo oleum
zm modum supra dictum et ad dolorem flati.

(fol. 4.)

item ad sanandum cicatrices vngendum sepe item poma predicta
conseruata in vno vase erunt bona habentibus emoridas
passiones seu habentibus sthomacalis in anos liniendo cum
pomis que erunt mucida. *De dispositione ma* (mortici).

5 Quando incipit fructificare vnum vas vitreum vsque medium
imple cum oleo oliue et illius fructus tenerimos

incide et pone ad vitrum vsque implebis vas vitreum et
illud fortiter claude cum cera et per solem vsque annum

tenebis et preter hoc oleum effunde de eo et in vno morturio

10 cupreo fortiter destrue fructum quousque totum fit oleum

post hoc claude iterum ad vitrum sicut prius et pone ad aliquod

vas componendo ei arenam etiam vitroque parti et iterum

per annum serua in sole. *Apostematibus* isto modo debet
preparari primo accipe de oleo tantum quantum esset faba

15 et similiter tantum tiriacum (?) et vnum Alimatum (?) quantum bibere
possis semel has tres materias debent ponere ad

vnam ampullam de plombo factam et calefaciatam in tantum

quod ille due materie v(ideli)zet oleum et teriacum sint quasi

vinum et circumuolue vt aliqua pars ibi non remaneat

20 et repente bibat et statim claudat se et nasum et non

statim recipiat suspirium in tantum in quantum possit sustinere

et similiter aliquod modicum debet preparari istomodo vertens (?) ex

parte

wlgo derekafelewł extrahat per venam magnam et post
tantum temporis quantum temporis vnum ouum affari solet faciat
minucionem

25. et si de isto oleo aliquod morbum venenosum in vngerit
omnibus proficit *Pokolwar ellen*. Isto modo debet preparari.
Paruas vrticas quando sunt tenerime colligat et impleat
vnum vas vitreum quantum Lot. (?) et cum predicto oleo impleat
totaliter et ponat ad solem ita quod totaliter vrtice putre

30 fiant ut sit totum oleum et si aliqua pars non erit
putrefactum destruat in vno mortario et iterum misceat
in simul eas et de isto oleo quantum volo recipiat et similiter
in eadem mensura tot crocum (?) inponat et tot de pice Junipery
(fol. 4'.)

wlgo fenyewzwrok purum et tot mel et tot
sal contictum et in vino cocleare ferreo coquat
in tantum quosque totum sit coctum. In hoc cognoscitur
in tantum quosque totum sit coctum. In hoc cognoscitur
5 esse coloris coctinei et tantum quantum est wlnus et si
contingat quod illo die accidit wlnus ponitur ibidem ista
medicina tunc ipsum totaliter sanabit et non debet impedire
Si autem fuerit magnum wlnus ita ut intumuit debet
emitti de eo inmundicia et sic istam materiam debent

10 apponi et per tres dies debet sic stare omnem venositatem
quod habet trahit ad wlnus et eandem Lineum debet
renouare iterum debet ad wlnus poni et iterum per tres
dies debet stare et post hoc debet curari per aliam
medicinam quod inuenire volueris.

15 Item contra dolorem capitis R(ecip)e Grana persicarum et
tere nucleum eius q(uas)i farinam et para cum aceto q(uas)i pastum
deinde terge ad trapella duo et ligabis ad duas partes
que vocatur wakzem et sanabitur proculdubio
Qui non potest dormire pre nimio dolore capitis

20 R(ecip)e Nucleum perficulum et tere bene et para cum aceto
forti etiam eis pastum et terge ad tres partes in
tres trapellis siue papiris et liga ad wakzem
duas et terciam particulam ad feyed lagya et liga
fortiter ad caput et sanaberis . 1 . 5 . 2 . 8.

25 Recipie femina Ebulei terestris in vino coquendum
et paciens dando sanabitur."

5. „*Laus sancti Nicolai Pontificis est endescayllabon 1529.*“ (fol. 5—6.)
(II. kéz) műve.) Pécsi Ferenc közismert magyarnyelvű verses fordítása;
átírása legjobban megvan Szécsynél.¹

6. *Néhány latin szó magyarítása* (fol. 6') (III. kéz.) Szövege:

„Origha kakukhmadar.

Subus kaba madar.

Sertago serpenyew.

Fiscedula seregely.

Cotwrnix Berky thywk

Coturnus csyzma

Municeps varzo.“

RADÓ POLIKÁRP

¹ Irodalomtört. Közlem. 1896. 390—393. l.